

„Salakos szesz tölcserrel és szűrőpapírral”. Tanulmányok a Babits kritikai kiadások filológiai és textológiai kérdéseiről

Szerkesztette Kelevéz Ágnes, Mátyus Norbert és Szénási Zoltán

Budapest: Ráció Kiadó, 2022, 213 l.

VISY Beatrix

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs

ORCID: 0000-0001-9250-3593

Babits Mihály műveinek kritikai kiadása – legalábbis módszertani és filológiai előkészületei – az 1980-as években kezdődött el a költő születésének centenáriuma idején. A korabeli irodalompolitika ekkor engedett szabad utat több évtizedes elhallgattatás, mellőzés után a Babits-életmű érdemi vizsgálatára, tudományos feldolgozására. A tudománypolitikában bekövetkezett változást jól ismertén jelzi Rába György 1981-ben megjelent nagymonográfiája, a *Babits Mihály költészete 1903–1920*, valamint Nemes Nagy Ágnes azóta is népszerű és érvényes esszémonográfiája, *A hegyi költő*,¹ amelyek egészen más dimenzióba helyezik Babits életművét, mint az 1960-as, 1970-es évek munkái. E tudományos lépésekkel együtt a negyvenéves múltra visszatekintő kritikai kiadás története maga is számos fordulattal, eredménnyel, illetve már megjelent Babits-kötettel rendelkezik, ám a munkának még messze nincs vége, hiszen az óriási életmű és kéziratos hagyaték rengeteg feladatot és kihívást ad a Babitscsal foglalkozó kutatók számára.

Mindezekről a feladatokról, kihívásokról, a kutatás és a sajtó alá rendezés aktuális helyzetéről a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum rendezett konferenciát 2019. december 9-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban, amelynek jelentőségét az adta, hogy az életmű kritikai kiadásán dolgozó szakemberek hosszú évek után először folytattak ennyire széleskörű eszmecserét a Babits-szövegek kritikai sajtó alá rendezéséről. A *„Salakos szesz, tölcserrel és szűrőpapírral”* című kötet, a konferencia címe nyomán, a tanácskozáson elhangzott előadások írásos változatait adja közre.

A cím Babits egyik szövegéből került ki, amelyben a szerző az 1924-ben megjelent *Balassa Bálint minden munkáiról*² írt bírálatában a tudományos kiadások módszerét, precizitását jellem-

* A recenzió a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

1 RÁBA György, *Babits Mihály költészete 1903–1920* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981); NEMES NAGY Ágnes, *A hegyi költő: Vázlat Babits lírájáról* (Budapest: Magvető Kiadó, 1984).

2 BALASSA Bálint, *Minden munkái*, kiad. DÉZSI Lajos ([Budapest]: Genius, [1924]).

zi az alaposan átszűrt folyadék, a salakos szesz képzetével. Jelen kötet szerzői pedig épp ilyen körülmekintő, aprólékos, továbbá rendszerint módszertani dilemmákat feltáró gondolatmeneteket, eredményeiket ismertetik esettanulmányaikban. Tehát a tanulmányok mindegyike a sajátó alá rendezés műhelymunkálataiba vezet egy-egy bonyolultabb, módszertani vagy más szakmai-filológiai kérdéseket implikáló eset feltárásával és végigvezetésével. Az írások összképéből számos, elsősorban filológiai, irodalomtörténeti meglátás és belátás következik, de már előljáróban is érdemes kiemelni, hogy a „*Salakos szesz...*” tanulmányai megmutatják, a kutatásokban résztvevő intézmények és a hozzájuk kötődő kutatók sokféleségének köszönhetően is, hogy aktuálisan hány területen, hányféle szövegkorpusz hógörgetegében araszolva zajlanak a kritikai kiadás művelei, illetve hogy a sajátó alá rendezés munkálatai minden egyes esetben kitermelik a maguk speciális, releváns kérdéseit, problémáit, valamint a tágabb módszertani kérdésekhez érkező felvetéseket; amelyekre a (legmegnyugtatóbb) megoldásokat szintén leginkább csak az adott esetre, szövegre, szövegcsoporra lehet alkalmazni, általános módszertani kijelentések, állítások inkább csak tág értelemben tehetők. Ugyanakkor a kötet egésze azt is megmutatja, hogy az unikális esetek körül kibontakozó szakmai dilemmák mégis párbeszédbe tudnak lépni egymással, a hasonló problémák hasonló felvetéseket és hasonló észjárásokon alapuló nyugvópontokat, megoldásokat eredményeznek. Bizonyos eljárások, álláspontok pedig ötleteket, útvonalakat adhatnak a jelen és a jövő Babits-filológusa számára.

A szerteágazó műfajú, státuszú, keletkezésű szövegek, a szövegkiadások aktuális munkái, illetve ebből fakadóan az egyes tanulmányok témái mégiscsak pillanatfelvételeknek tűnnek az életmű egészéhez viszonyítva, mint a fényképalbum nagyításai az élet folyamához képest. Nem kaphatunk mást, mint töredezett panorámát: az expozíciókból a sötétkamrában, előhívó folyadékok, vegyszerek segítségével készített nagyításokat. A töredék, töredékesség, hiány egyébként is a filológus elmaradhatatlan tapasztalata, talán ez motiválhatta a kötet egyik nagyívű tanulmányát, Buda Attila *A töredék fogalmáról* című írását, amelyben a szerző a töredékesség és csonkaság jellegzetességeit, közelítő definícióit próbálja rendszerbe fogni. Kiindulópontja a fizikai és tartalmi hiány elkülönítése, s ezeknek eseteit, formáit vizsgálja: a szándékolt és véletlen töredékességet, a befejezetlenség és a töredékesség közötti különbséget, illetve a tartalmi hiány két formáját, a fiktív és a valódi hiányt; mindezek kapcsán az esztétika, illetve az egyetemes- és magyar líratörténet irányába tesz szemléletes kitérőket. Példatára értelemszerűen hiányos, erre tanulmányának témája már eleve predesztinálja, de a gondolatmenet szempontjából elegendő és érzékletes. A szerző e nagy utat bejárva érkezik végül Babits töredékes kézírataihoz, ám látva, hogy a versek kézíratos hagyatékának mintegy egyötöde töredékes, három csomópontot választ ki a töredékes verskéziratok közül, hogy bemutassa a verstöredékek vándorlásának, áthelyezésének, átformálásának intratextuális jelenségeit. S mindezzel még mindig nem értünk Buda Attila gondolatmenetének a végére, hiszen írásában terjedelmes rész foglalkozik a versek kritikai kiadásának elveivel, amit egy feltehetően az 1910-es években keletkezett „többszörös töredék” betűhű és modernizált átírásának bemutatásával szemléltet.

A töredékesség, a töredékkel való bánásmód tehát nemcsak Buda Attila tanulmányának témája, hanem a filológusi munka mindennapjainak, eseteinek, így az ezekről szóló helyzetjelentéseknek, e kötet egészének is szükségszerűen sajátja. A szerkesztők, Kelevész Ágnes, Mátyus Norbert és Szénási Zoltán három egységbe rendezték az aktuális esettanulmányokat, ezek közül a harmadik kifejezetten a filológia tudományterületét elméletileg is érintő írásokat tartal-

maz. Az eddig elmondottak alapján ide került Buda Attila töredékről írt tanulmánya, de itt kapott helyet Mátyus Norbert Babits legnagyobb fordításáról, az *Isteni színjátékról* avagy a *Komédiáról* szóló dilemmája is. A *Hogyan lesz az Isteni Színjátékból Komédia?* című írás lényegi kérdése az, hogy a fennmaradt kéz- és gépiratos szövegek, illetve a Babits életében is több megjelenést megért kiadások közül melyik tekinthető a Dante-fordítás alapszövegének. A szerző Péter László kritikai kiadásokról írt szabályzata elveinek és az MTA Textológiai Bizottság módszertani ajánlásainak összevetéséből indulva keresi a „textológiailag legjobb forrást”, amely a *Komédia* kritikai kiadásában képviselheti a legteljesebb, az alkotófolyamat célját leghűségesebben tükröző szövegváltozatot. Mátyus írása nyílt érveléssel, pro és kontra felvetésekkel jut el a – számára – szakmailag indokolható alapszövegig, így esik választása *Dante komédiájának* első kiadására,³ tudva, hogy más szempontok, érvek előtérbe helyezése akár más eredményhez is vezethetne, és hogy végső soron a filológus munkájában is megmutatkozik a saját alá rendező meggyőződése és világosan megfogalmazott értelmezése.

A kötetet Káli Anita tanulmánya – *A Babits-versek kiadásának digitális filológiai lehetőségei* – zárja, amelyben a digitális kritikai kiadások filológiai feladatait, de legfőképp módszereit, jövőbeli lehetőségeit veszi számba, szem előtt tartva Babits költői életművének karakterét, amely más digitális kritikai kiadásokhoz képest saját textológiai és filológiai kérdéseket, sőt kihívásokat implicálnak, így szükségessé teszik az ezekre, például a szövegalkulás folyamatára reflektáló, az ezekhez alkalmazkodó digitális munkakörnyezet kialakítását. A digitális kiadás előnyeit tárgyalva a szerző kiemeli a vizuális megjelenítés előnyeit, amelynek segítségével a szöveggenézis egyes állomásai szemléletesen mutathatók be. „A digitális kiadás a párhuzamos szövegközlések használatát és megjelenítését jelentősen gazdagíthatja, megváltoztathatja az előbbiből [papíralapú] terjedelmi okok miatt kimaradó kézirat- és szövegváltozatok korlátozás nélküli közreadásával, egymáshoz fűződő kapcsolataik pontos és képernyőn is reprezentált jelölésével.” (203.)

Ahogy a címekből is kiderül, a tanulmánykötet első, „*Úgy született hajdan a vers az ujjaim alatt...*” című egységébe Babits-versek és költészeti kérdések, míg a második, „*Külön tanulmány tárgyává tenni a próza titkait*” című részbe különböző prózaműfajok, prózai művek eseteit tárgyaló tanulmányok kerültek. Az első részben a Babits Kutatócsoport három tagjának egy-egy tanulmánya olvasható, mindegyikük a saját alá rendezendő anyaguk évköréből emelt ki egy-egy esetet. Kelevéz Ágnes *Egy Babits-vers átváltozásai* cím alatt Babits 1911-ben megjelent *Esti imádság* című költeményének egy korábbi, 1906-ban írt *Pro mortuis ignotis* című kéziratának és nyomdai levonatának háttérét, valamint a két különböző címmel ellátott és kisebb szövegváltozatokat mutató vers „átváltásának” történetét tárja fel. A mű végül sosem jelent meg *Pro mortuis ignotis* címmel, így a kutató arra keresi a választ írásában, hogy Babits miért adhatott ennyire eltérő címet a megjelent versnek, illetve, hogy van-e és milyen poétikai jelentősége a cím és a szöveg változtatásainak. A gondolatmenet nemcsak a kézirat sorsát és az életrajz referenciális elemeit mutatja be, hanem a Babits-versek keletkezésének és poétikai alakulástörténetének, címadási gyakorlatának kontextusát, ezen belül az intertextuális kapcsolódásokat is a két

3 Dante, *Komédiája*: (I:) *A pokol*, (II:) *A purgatórium*, (III:) *A paradicsom*, ford., tan. BABITS Mihály (Budapest: Révai Kiadó, [1912, 1920, 1922]). A három rész külön közölve és egybekötve, de változatlan szöveggel több alkalommal napvilágot látott 1935-ig.

változat keletkezése, formálódása (1906–1911) közötti időszakban. A változtatásokat nyomon követve a szerző következtetése, hogy a beillesztett új strófával, új címmel és egy hétrészes vers-fűzér részeként közreadva, egy „ciklust utánzó textuális térben elhelyezve az *Esti imádság* a *Pro mortuis ignotis*hoz képest olyan mértékben alkotja újra önmagát, hogy nem egyszerű variánsnak, hanem már önálló műnek tekinthető.” (27)

Ahogy Kelevéz Ágnes is a filológia egyik alapkérdésével, a variáns versus már két önálló mű problémájával küzd, Major Ágnes tanulmánya szintén egy gyakori, ha nem az egyik leggyakoribb filológiai kérdéssel néz szembe: az *Ady Endrének* című Babits-vers datálását igyekszik elvégezni a rendelkezésre álló három kéziratváltozat segítségével. A keletkezés meghatározásának nehézségét ez esetben az adja, hogy Babits pályájának korai szakaszaiban a végül kötetekben megjelenő versek keletkezése elhúzódó, az első megfogalmazástól gyakran hosszabb idő telik el a végleges változat létrejöttéig, ráadásul a költő maga igen ritkán datálta verseit. Hasonló problémába ütközik Borbás Andrea is, aki a kötet második egységében, *Dante és a 19. század költői* című írásában Babits 1911 és 1919 között keletkezett előadásainak datálási nehézségeiről értekezik. Ez esetben a szövegek keletkezésének meghatározása az előadás efemer műfajisága miatt különösen nehéz, mivel elhangzásukat ritkán követte sajtó- vagy egyéb nyomtatott megjelenés. Borbás Andrea meggyőzően mutatja be, hogy Babits datálhatatlannak minősülő szövegeinek időbeli meghatározásában a külső referenciák, adatok felkutatása, így a levelek és az előadásokról hírt adó újságcikkek, fennmaradt tudósítások nyújthatnak támpontokat. Ezek mellett azonban teljes bizonyosságokat sokszor a fennmaradó kisnyomtatványok vagy a kéziratok hordozóinak, provenienciájának alapos vizsgálatával lehet állítani. S bár látható, hogy a két tanulmányíró közel azonos dilemmával szembesül, az *Ady Endrének* című vers esetében a kutató kevesebb külső referenciát, paratextust tud mozgósítani nyomozásához, ám így is sikeresen száll szembe a *Kéziratkatalógus* 1915-ös évszámával, és a kéziratváltozatok, valamint a 146×96 mm-es négyzetrácsos jegyzetlapokon található versek és Babits-szövegek környezete tüzetes vizsgálatának segítségével meggyőzően datálja vissza Babits versét 1911-re.

Szénási Zoltán a *Húsvét előtt* keletkezéstörténetéről írt tanulmányában a genetikus szövegkritika módszertanát mozgósítja. A kutatónak szintén a töredékkel, a hiánnyal kell szembesülnie, s jogosan állapítja meg, hogy a versnek bizonyára készültek további fogalmazványai, kéziratai, ám ezek elvesztek vagy lappanganak. A variánsok szóról szóra, sorról sorra történő összevetése, a változtatások módjának, irányainak nyomon követése alapján tett belátásokat Szénási további dokumentumokkal, illetve a közel azonos időben keletkezett háborús versek motívumainak, poétikájának vizsgálatával egészíti ki, támasztja alá. Viszonyítási pontja mindvégig a *Húsvét előtt* nyomtatásban megjelent, az olvasók által is jól ismert, kanonizált változata.

A „*Salakos szesz...*” második egységében a prózán belül nagyobb műfaji változatosság mutatkozik: Borbás Andrea, ahogy erről már szó esett, Babits előadásszövegeivel, Rózsafalvi Zsuzsanna esszéekkel foglalkozik, míg Sebők Melinda, Molnár Ildikó és Horváth Zsuzsa írásai elsősorban levelekből, levelezésekből bontják ki témáikat.

Rózsafalvi Zsuzsanna *A magyar ritmus problémájának problémájáról* című írásában szintén egyetlen szövegre koncentrál, és Mátyus Norberthez hasonlóan, ám a *Komédiánál* kisebb léptékben a Babits-esszé alapszövege után nyomoz. A *magyar ritmus* címen ismert szöveg esetében ugyanis nem alkalmazható az ultima manus elve jelentős veszteségek nélkül. Noha az esz-

szé Babits jóváhagyásával az *Írás és olvasás* című kötetben jelent meg 1938-ban,⁴ ám a költő több, 1923-ban írt szövegét dolgozza át az esszékötet számára. Babits Horváth János a *Magyar ritmus, jövevény-versidom*⁵ című munkájának megjelenésekor kétrészes írásban tervezte megfogalmazni kritikáját és verstani eszmefuttatását, ám már az első szöveg megjelenése kapcsán élénk vita bontakozott ki a *Nyugat* lapjain, s Babits *A magyar ritmus problémájához* című szövegével, a kritika válasszá igazított második részével felelt vitapartnere, Gábor Ignác írására. A két részből álló kritika került összeszerkesztve az 1938-as kötetbe. A tanulmány szerzője a verstani vitát, a szövegek keletkezésének kontextusát bontja ki részletesen, ismertetve azokat a leveleket is, amelyeknek tartalmát Babits egy kéziratőredékben maradt szöveg tanúsága szerint egy újabb publikációvá tervezte összegyűrní, a vitát pedig nyílt levéllel zárta. A szövevényes ügy felfejtése során nem csak az válik kérdésessé, melyik szöveg tekinthető *A magyar ritmus* alapszövegének, hanem az is, hogy egyáltalán hány szöveget írt Babits a témában. A sajtó alá rendező kihívása pedig az, hogy e textusokat miként illessze a kritikai kiadásba, hogy minél kevesebb vesszen el a keletkezés kontextusából.

Míg Sebők Melinda Babits 1927 és 1929 közötti levelezésének tükrében tesz jókora sétát, addig Molnár Ildikó és Horváth Zsuzsa Babits egy-egy emberi – szakmai, költőtársi – kapcsolatára koncentrált írásában. Sebők a tárgyalt évek életrajzi eseményeihez kapcsolódva felméri a levelezés anyagát, s természetesen ezekben az években is adódnak bizonytalanságok, kérdések a levelek datálásával kapcsolatban, illetve kitűnnek a – bizonyára megírt, elküldött, ám mára eltűnt, lappangó – hiányzó darabok is. Ezekben az években a levelek megsokasodtak, ami köszönhető többek között Babits Baumgarten Alapítványban betöltött kurátori tisztségének, a *Halálfi* című regény megjelenésének, és az ehhez kapcsolódó ügyekhez, recenziókhoz, gratulációkhoz, valamint a regény – Stefan I. Klein által készített, ám sosem befejezett – német fordításának munkálataihoz. A levelek másik csoportja Babits baráti köréhez, leginkább képzőművészekhez köthető. A tanulmány kitér Babits berlini utazására is, amelynek során Farkas Gyula egyetemi tanár meghívásának tett eleget; az utazás részleteiről szintén a levelek tanúskodnak.

Molnár Ildikó Babits és Jancsó Elemér kapcsolatát mutatja be, amely hosszú évek tiszteletli rajongása után személyes ismerettségé csakis 1934-ben vált Jancsó *Erdélyi irodalmi élete 1918-tól napjainkig* című összegző tanulmánya kapcsán. Ennek az írásnak a jelentőségét jól látja a tanulmány szerzője, hiszen e szövegből kibontható, hogyan viszonyultak Babits és a *Nyugat* körüli szerzők a Trianon utáni Erdélyben kiformálódott irodalomhoz. Kiderül, hogy Babits mely pontokon igen, s mely pontokon nem értett egyet Jancsó az „erdélyi” irodalom esztétikai értékéről tett állításaival, s ebben különösen fontos szempont, hogy hogyan viszonyul, kapcsolódik az erdélyi az „összmagyar” irodalomhoz, miként része annak. Ez a kérdés már Jancsó írása előtt is élénk diskurzus tárgya volt a magyar irodalomban, aminek részleteit a tanulmány szintén ismerteti; és mintha ismét Babits tenne pontot a polémia végére, amikor 1940 augusztusában *Az erdélyi költő* címmel ír tanulmányt Reményik Sándorról. Horváth Zsuzsa írása szintén egy személyes ismeretsegből, kapcsolatból bont ki tágabb kontextust. Szembenéz azzal az ötvenegy levéllel, amelyet Babits Mihály és Weöres Sándor egymással váltott. Levelezésük „a művek keletkezéstörténete mellett az alkotók poétikai gondolkodásában és annak változásában is betekintést

4 BABITS Mihály, *Írás és olvasás: Tanulmányok* (Budapest: Athenaeum, [1938]), 261–274.

5 HORVÁTH János, *Magyar ritmus, jövevény-versidom* (Budapest: Franklin, 1922).

nyújt, mindamellett, hogy a költők kapcsolatrendszerét is segít kirajzolni.” (120.) A tanulmány tehát ezekre a területekre koncentrált, és részletesen felfejti a két költő kapcsolatának, kapcsolatrendszerének alakulását, valamint Weöres poétikai gondolkodásának Babitshoz is köthető alakulását. A két költő kapcsolatában kitüntetett szerepet kapott a zenei kísérletek, prozódiai, vers-tani kérdések megvitatása, hiszen ezek mindkettőjük költészetének, poétikájának fontos elemei.

Ha csak a tanulmánykötet második ciklusát szemléljük, akkor is jól látható, hogy egy-egy filológiai kérdés, egy-egy szöveg- vagy levélcsoport hányféle irányba vezetheti el a kutatót, az alapszöveg keresésétől egy szövevényes szövegbozótig; egy-egy szövegből kiindulva egy egész korszak irodalomszemléletét érintő esztétikai és társadalmi kérdésekig; a magyar verstan, a „ritmus” alapkérdéseiig. Amennyiben a kötet egészét pásztázzuk, láthatóvá válik az is, hogy bár a filológus számára a legnagyobb fejtörést a filológiai kérdések okozzák, s az egyes esetek konkrét, de akár egész filológiai közelítésmódot próbára tevő problémákat generálhatnak, ám ahhoz, hogy ezekben a kérdésekben – jól, elég jól, megfelelően – dönteni lehessen, a kutatónak nemcsak a részleteket, hanem az egész korszakot, sőt akár a kutatási területénél korábbi és későbbi korszakok irodalmát, intézményi és irodalompolitikai működését is látnia kell.